

I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi

Evaluation Of Political Aspects Of I and II Erzurum Treaties

Abdolvahid SOOFİZADEH*

Öz

Osmanlı ve İran Devletinin arasındaki siyasi ilişkilerde I. ve II. Erzurum Antlaşmaları önemli yer tutar. Antlaşmaların maddeleri incelendiğinde önemli noktalar göze çarpmaktadır. Osmanlı ve İran devletlerinin her iki antlaşmada da savaşın sona ermesini ve barışı istedikleri görülmektedir. Birbirinin iç işlerine karışmamaları, ticaret ve hacıların geçişleri konularında anlaşma sağlanmıştır. Ne yazık ki dış ülkeler bu iki büyük devletin barış içinde yaşamasına karşı gelmişlerdir. Özellikle II. Erzurum antlaşması İngiliz ve Rus gözlemcilerinin baskısı altında imzalanmıştır. Nitekim gözlemcilerin en etkili oldukları konu sınır meseleleriydi. Bu antlaşmanın görüşmelerinin dört yıl gibi uzun bir sürede tamamlanmasının en büyük sebeplerinden biri de bu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Kaçarlar, I. ve II. Erzurum Antlaşması, Sınır Meselesi, İran

Abstract

I .th and II.th Erzurum Treaties take an important place in Ottoman – İran political relations. When articles of treaties studied, important points stand out. It can be seen in both treaties that both Ottoman and İran desired to end the war and seek peace. It was agreed on the issues of not to intervening into each other's internal affairs, trade and passage of pilgrims. Unfortunately, exterritorial countries were against the peace between these two great states. Particularly II Erzurum Treaty was signed under the pressure of British and Russian observers. Hence, border issues were the subject in which observers were most influential. This was the most important reason of agreement talks completing in as long as four years.

Key Words: Ottomans, Qajars, I and II Erzurum Treaties, Border Issue, İran

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora öğrencisi vahid_s1357@yahoo.com

Giriş

Erzurum Antlaşması, 1823(1238 hicri) yılında Osmanlı ve Kaçar Devleti arasında yapılmıştır. Taraflardan Feth Ali Şah; Muhammed Ali Han Aştiyani'yi, II. Mahmut ise Şark Seraskeri ve Erzurum valisi Rauf Paşa'yı bu iş için tam yetki ile göndermiştir.¹

II. Erzurum Antlaşması ise Kaçar Şahı Muhammed Şah ve Osmanlı Padişahı Sultan I. Abdülmecit Han arasında yapılmıştır. İran Devleti antlaşma için ilk olarak Moşirüddeve Mirza Cafer Han'ı görevlendirmişti. Ancak bu kişi Tebriz'de hastalanınca² onun yerine Mirza Taki Han gönderildi. Osmanlı Devleti tarafından ise yetkili olarak Enver Efendi gönderilmiştir.³ Antlaşma şartları incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin her şart için taahhütte bulunduğu göze çarpmaktadır. Bunun sebebi Osmanlı Devleti'nin Mısır ayaklanmasından yeni kurtulmuş olmasıdır. Bu nedenle tekrar savaşa girmek istemeyen Osmanlı Devleti, İngiltere'nin⁴ ara buluculuğunu derhal kabul ederek antlaşmaya varmıştır.⁵ Bu durum karşısında Rusya⁶ da durumdan pay almak için kendisini olaya dâhil etme ihtiyacı duymuştur. Bu dört ülkenin katılımı ile Erzurum'da toplantı yapılmıştır. Erzurum antlaşmasında özellikle sınır meselesi çok önemlidir.⁷ Mirza Muheb Ali Han, kendisinin yazmış olduğu Farsça el yazısı belgede II. Erzurum antlaşmasıyla oluşturulan sınırlar hakkında çok detaylı bilgi vermektedir. Mirza Muheb Ali Han Nazım Ol Mülk'ün (Nazımu'l-Mülk) belirttiğine göre; *Osmanlı ve İran sınırları eskiden beri sorunlu bölgelerdir. Arabuluculuk yapan İngiltere, Rusya ve iki İslam devleti olan Osmanlı ve İran, Erzurum şehrinde toplantı gerçekleştirmişlerdir. Antlaşmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde sınır meselesi Fars körfezinden Ağrı dağına kadar net olarak belirlenmiştir.*⁸

¹ Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İstanbul 2006, s.134-135.

²Rıza Kuli Han, Hidayet, Tarih-i Ravsatüs-Safa-yı Naserî, Tashih Cemşid Kianfer, Tahran 1380, c. X, s.8324

³*Güzide Asnadı, Siyasi İran ve Osmanî (Devre-i Kacar)*, Tahran 1369, s.479-485. Ayrıca bkz. Abdolriza Huşang Mehdevî, *Tarih-i Revabet-ı Haricî-yi İran*, Tahran 1379, s.258-260.

⁴ II. Erzurum Antlaşması'nda İngiltere'yi Colonel Williams temsil etmiştir.

⁵ İngiltere dış işleri bakanı Lord Palmerstone'un ünlü bir sözü vardır; İngiltere'nin ne belli bir dostu vardır ne de belli bir düşmanı. Belli olan tek şey İngiltere'nin menfaatidir.

⁶Antlaşmada Rusya'yı Colonel Dainese temsil etmiştir.

⁷Alireza Âmini, *Tarih-i Revabet-i Haricî-yi İran az Kacariye ta Suğute Rıza Şah*, Tahran 1382, s.102-103.

⁸Mirza Muheb Ali Han Nazım'ül-Mülk, Ahidname-i Devleteyn-i İran ve Osmanî, İran Milli Kütüphanesi, 1262, Dosya No: 814255.

Bu makalede I.ve II. Erzurum Antlaşması'nın karşılaştırılması yapılacaktır. Muâhedât Mecmûasında kayıtlara geçen bu anlaşmalar Osmanlı Türkçesi olarak yazılmıştır. Öncelikle bu antlaşma şartlarının transkripsiyonunu yapıp daha sonra onları açıklamaya çalışacağız. Bu şartları incelerken dış ülkelerin etkilerini de dikkate alacağız. İnceleme sonunda İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı ve Kaçar devletleri arasındaki ilişkilerde ne denli önemli rol oynadığını göreceğiz.

I. Erzurum Antlaşması Transkripsiyonu (1823-1238 Hicri)

Vükelâ cânibine teslim olunalar ve İnşallah Teâla şürût-ı mezkûriye tarafından murâ'at olundukça işbu muhabbet ve dostluk bu iki devlet 'azmi ve hânevade-i kübrânın ve ihlâf ve â'kâblarının beynlerinde muheld⁹ve ber karar ola.

Bin iki yüz otuz sekiz sene-i hicriyesi zi'l-kadesinin on dokuzuncu gününde sultan (Mahmûd) Hân-ı sâni hazretleri zaman-ı saltanatlarında Seyid Ali Paşa sadâretinde şark cânibi seraskeri Muhammed Emin Rauf Paşa ve İran şahı Feth Ali Şah asrında Mirzâ Ali me'mûriyetleriyle Erzurum'da akd olunmuşdur.

(Esâs) Bin yüz elli dokuz tarihinde vaki musalehe (musalaha) ahdnamesi mücebince hudut ve sınır-ı (sınır) kadime ve şerait-ı sabıka ki huccac ve tüccar kararı reddi ve üsera sebebli tahliyesi ve tarafından şahs-ı muayyen ikâmeti ve tarziye maddeleridir. Tamamen ve kâmilen beynü'd-devleteynü'l-aliyeteyn baki ve meri ve muteber¹⁰ tutulub erkânına vechen mine'l-vücûh halel 'âriz olmaya devleteyn-ı aliyeteyn beyninde¹¹şerâyet-i (şerait-i) dostî ve muktazâ-yı ülfet ve muhabbet hemişe¹² derkâr ola.

“Şart”

Fîmâ b'ad samsâm aşûb ve hisâm der-beyân olub devleteyn-i aliyeteyn beyninde muaddi berûdet ve küdüret ve menâfi-i selm u saffet-i mu'âmele vukû'ı tecvîz olunmaya ve hudûd-ı kadîme devlet-i 'aliyye dahilinde olub gerek harb esnasında ve gerek harbden mukaddem devlet-i fehime-i İran yeddine geçmiş olan bi'l-cümle kıla' ve arâzi ve kaza ve kasabât ve kurâ târîh-i musâlehede (musalaha) bulunan hey'etiyle mübâdele kılınan temessükler târihinden 'itibaren altmış gün hitâmına kadar taraf-ı Devlet-i 'Aliyyeye tamâmen teslim oluna ve bu musâlehe-i hayriyeye hürmeten tarâfeynde olan giriftârânın bilâ ketm ve ihfâ sebîleleri tahliye ve esnâ-yı râhde muhtâc oldukları me'kûlâtları 'itâ olunarak tarafeyn serhadlerine îsâl kılma.

⁹ Sonsuz, Daim

¹⁰ İtibar

¹¹ Aralarında

¹² Her zaman

(Madde-i evveli) Hiçbir devletin umûr-ı dâhiliyesine âher devletin müdâhelesi câiz olmamağla fîmâ b'ad gerek Bağdad cânibinde Kürdistan taraflarına ve gerek bi'l-cümle hudûd dahilinde bulunan mahallere ve Kürdistan sancakları tevcihâtına sebeben mine'l-esbâb ve vechen mine'l-vücûh Devlet-i İranîye tarafından müdâhele ve tecâvüz ve ta'aruz ve sâbık ve lâhık sancak mutasarrıfları hakkında tasahhub olunmaya ve havâli-i mezkûre ahâlisinden tarafeynin yaylak ve kışlaklarına geçen olur ise yaylak ve kışlak rûsum-ı 'âdiyesi nizâ'ı ve da'va-yı sâireleri vukû'unda 'âlâ hazret-i kamer-tal'at-ı dürr-i yektâ-yı kâmkâr-ı cevher-i bihemtâ-yı efses şehâmet ve bahtiyârî İran Devleti veliahdı şehzade-i civanbaht Abbas Mirzâ 'Alicah enârâhu mesâbih-i ikbâlehu kemâ-temennâhu ile Bağdat valisi beyninde muhâbere olunarak tekevvün eden nizâm def'îyle beynü'd-devleteyn müstelzim küdüret olacak hâlât vukû'ı tecvîz olunmaya.

(madde-i sâniye) Ahâli-i İrandan k'abe-i mükerrerme ve Medîne-i münevvere ve sâir bilâd-ı İslâmiyeye gelib gidenler hüccâc ve zuvvâr-ı Rum ve ahâli-i sâire bilâd-ı İslâmiye misillü mu'amele bi'l-cümle olunub kendülerden durma namıyla ve hilâf-ı şer' ve kânûn ve sâir vechle nesne mutâlebe olunmayub ve kezâlik 'atabât-ı aliyye züvvârının mâdâmki yedlerinde ticâret malı olmaya anlardan bâc taleb olunmamak ve yedinde ticâret malı olanların hesâbı üzere gümrükleri ber-mu'tâd olunub ziyâde mutâlebe kılınmamak ve ol tarafdan dahi Devlet-i 'Aliyye tüccâr ve ahâlisine bu vech ile mu'âmele olunmak şerâyet-i (şerait-i) sâbıka muktezâsından olmakla fîmâ b'ad Devlet-i İran hüccâc ve tüccârı hakkında bu şart-ı kadîmin tenfiz ve icrâsına Devlet-i 'Aliyye vüzerâ-yı 'azâm ve mîrû'l-hâc ve mîr-i mîrân-ı kirâm ve sâir zâbitân ve hükkâmı taraflarından kemâl-i dikkat ve ri'âyet ve Şâm-ı şerîfden harameyn-i muhteremeyne varıb gelince sürre-i hümâyûn emînleri tarafından dahi nezâret olunarak hilâf-ı şart bir nesne olunmayub himâyetlerine himmet oluna ve bunların tekvin eden nizâ'ları sürre emîni nezâreti ve içlerinden mu'temedi ma'rifetiyle ruyet kılına ve devlet-i fehîme-i İran şâhi müşarû'n-ileyh ve şehzâdelerin haremlelerinden ve ekâbir-i devlet-i İraniyeden hac-ı şerîfe ve 'atabât-ı 'aliyye ziyaretine gidenlere hâllerine göre hürmet oluna ve kezâlik Devlet-i İraniye tüccârının rûsumât-ı gümrükleri husûsunda teb'a-i saltanat-ı seniyyeden olan ehl-i İslâm tüccârına teveccühle mu'âmele olunur ise ol vechle mu'âmele oluna ve ticâret mallarından bir def'a yüzde dört gurûş gümrükleri aldıktan sonra yerlerine 'itâ olunan edâ tezkeresine muhâlif âher mahalde dahi yedd-i âhere devr olunmadıkca tekrâr gümrük taleb olunmaya ve İran tüccârı li-ecli ticâre der sa'âdete getürdükleri kiraz çubuğunu Devlet-i Aliyyede memnû' olan inhisâr-ı bey' ü şerâ mücebince dilediğine bey' eyleye ve devlet-i aliyye tüccâr ve teba'a ve ahâlisinden İran Devleti memâlikine ve İran Devleti tüccâr ve teba'a ve ahâlisinden Devlet-i Aliyye memâlikine amed-şod edenler

hakkında bir muktezâ-yı cihet-i câmi'a-yı İslâmiye dostane mu'âmele olunub ibzâ ve isrârdan mahfûz olalar.

(madde-i sâlise) Beynü'l-devleteyn münâzi' fihâ olan Haydaranlı ve Seybekli aşiretlerinden el-yevm devlet-i aliyye toprağında bulunanlar bu tarafda oldukça İran hudûduna tecâvüz ile hisârât ederler ise men' ve terbiyesine serhadân-ı Devlet-i 'Aliyye me'murları tarafından dikkat olunub eğer tecâvüzî hareketten bunlar ferâgat etmez ve serhadân¹³ me'murları tarafından takayyüd olunamaz ise b'adezin tasahhublarından kef yedd¹⁴ oluna ve eğer kendü rızâ ve ihtiyârlarıyla yine İran ülkesine geçerler ise Devlet-i 'Aliyye bunları men' etmeyüb ve ol tarafa geçtikden sonra Devlet-i Aliyye toprağına geçerler ise kat'en tasahhub ve kabûl olunmaya ve eğer bunlar İran tarafına geçerler ise Devlet-i Aliyye hudûduna tecâvüz ve hasârât eyledikleri hâlde Devlet-i İraniye serhadânı zâbitânı dahi men'-i tecâvüz ve tasallutlarına dikkat eyleye.

(madde-i râb'ia) Ber müceb-i şart-ı kadîm devleteyn-i aliyeteyn firârları tasahhub ve kabûl olunmaya ve kezâlik Devlet-i Aliyye tarafından devlet-i İraniye cânibine ve Devlet-i İraniye cânibinden Devlet-i Aliyye tarafına 'aşâir ve ilâtdan * geçenler tasahhub ve kabûl kılınmaya.

(madde-i hâmise) Darü's-saltanatü'l-aliyye ve sâir memâlik devlet-i aliyyede İran tüccârının ma'rifet-i şer'le defter olunarak hıfz ve tevkîf olunan emvâl ve eşyâları târîh-i temessükden altmış gün hitâmında buldukları mahallerde mukaddem terkîm olunan defterleri mücebince yine ma'rifet-i şer'le ve İran elçisi ma'rifetiyle ashâbına teslim oluna ve emvâl-i mahfûzeden mâ'ada husûmet vukû'ı esnâsında memâlik-i Devlet-i Aliyye'de bulunan hüccâc ve tüccâr ve ahâli-i İrandan baz'ı vüzerâ ve sâir zâbitân taraflarından cebren alınmış olan emvâl var ise ta'yîn edecekleri vekilleri ma'rifetiyle mahallerinde badü's-sübûtü's-şer'î tahsiline himmet olunmak üzere lede'l-ifâde fermân-ı 'âli verile.

(madde-i sâdise) Devlet-i Aliyye memâlikinde İranludan bilâ veled fevt olanların vasi-i şer'iyesi olmadığı halde beytü'l-mâle me'mur olanlar tereke-i müteveffâyı ma'rifet-i şer'le sicile ba'de'l-kayd bir me'men mahalde 'aynıyla bir sene hıfz eyleye vârisi veyahûd vekîl-i şer'isi zuhûrunda ber müceb-i defter eşyâ-yı mezkûreyi ma'rifet-i şer'le teslim eyleyüb rüsûm-ı 'âdiyesi ve eşyâ hıfz olunan mahallin kirâsı alına ve mahfûz olan eşyâ harîk ve bu missüllü kazâ sebebiyle telef olur ise iddi'â olunmaya bir sene müddet

¹³ Sınırlar

¹⁴ El çekmek

* Muâhedât Mecmuâsı'nda ilandan olarak geçmektedir. Muhtemelen yanlışlıkla yazılmıştır. Doğrusu büyük olasılıkla "ilât" dır.(V. Soofizadeh)

mürûrunda vâris vasi veyâhûd vekili zuhûr etmez ise tereke-i mahfûze beytû'l-mâldan fûrûht olunub semenî hıfz oluna ve Devlet-i Aliyye memâliki ahâlisinden dahi İran Devleti memâlikinde vefât eden olur ise bu vech ile mu'âmele kılınır.

(madde-i sâb'ia) Şart-ı sâbık üzere iki devletin dostluğunu teyîd için her üç senede bir şahs Devlet-i Aliyye tarafından devlet-i İraniyede ve Devlet-i İraniye tarafından Devlet-i Aliyye'de mukîm oluna ve devleteyn-i aliyeteyn tebâsından olub bir harb esnâsında tarafeyne geçib **esâet** (?) etmiş olanların hakkında şu musâlaha-i hayriyyeye hürmeten bu esâetleri zımında mu'âmele-i siyâset olunmaya¹⁵.

II. Erzurum Antlaşması Transkripsiyonu¹⁶ (1847-1263 Hicri)

İşbu 'ahidnâme bin iki yüz altmış üç senesi cemâziyü'l-âhiresinin on altıncı günü Sultan (Abdûlmecîd) Hân zaman-ı saltanatlarında Reşid Paşa sadâretinde Nuri Efendi ve İran şâhı Muhammed Şah 'asrında Mirzâ Taki Hân* me'muriyetleriyle kezâlik Erzurum'da akd olunub sene-i mezkûre recebinin on birinci günü taraf-ı şâhânedan tasdik buyurulmuşdur.

(birinci madde) Devleteyn-i İslâm şimdiye kadar yekdiğerinden iddi'â etmekde oldukları matlûbât-ı nakdiyenin külliyyen terk olunması karar veriler velâkin dördüncü maddede münderec¹⁷ matlûbât-ı mahsûsa tasviyesi mukâvelâtına işbu karâr ile bir hâlel gelmeye.

(ikinci madde) Zuhâb Sancağının cem'i arâzi-i basîte ya'ni cânib-i garbiyesi arâzisinin Devlet-i Osmaniyyeye terk olunmasını İran devleti ta'ahhud eyler ve Devlet-i Osmaniye dahi Zuhâb Sancağının cânib-i şarkî cem'i arâzi- yi cibâliyesinin Körend deresiyle beraber İran Devletine terkini ta'ahhud eder ve Süleymaniye şehir ve sancağı hakkında İran Devleti her bir gûne iddi'âdan sarf-ı nazar edib sancak-ı mezkûrede olan devlet-i Osmaniye'nin hakk-ı temellüküne vakten mine'l-evkât bir gûne dahl u ta'aruz etmeyeceğini kaviyyen ta'ahhud eyler ve Muhammere şehir ve benderi¹⁸ ve Ceziretü'l-hazar¹⁹ ve lengergâh ve hem dahi sâhil-i şarkî ya'ni

¹⁵ *Muâhedât Mecmuâsı*, c: III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s.1-3. Erzurum Antlaşması hakkında daha fazla bilgi için bkz. Seyfullah Vahidnia, *Kararha ve Karardadha* (Devre-i Kaçar), Tahran 1362, s.175-181 ve Sayid Nafisi, *Tarih-i ictimai ve Siyasi İran der Devre-ie Muasir az Ağaz-ı Saltanat-ı Kaçar ta Serancam Feth Ali Şah*, Tahran 1383, s.706-708.

¹⁶ Erzurum Antlaşması üzerine daha fazla bilgi için bkz. Feridun Ademiyet, *Emir-i Kebir ve İran*, Tahran 1362, s.62 -154.

*Muâhedât Mecmuâsı kitabında Mirza Naki Han olarak geçmektedir. Bakınız *Muâhedât Mecmuâsı*, s.5.

¹⁷ Yazılmış olan

¹⁸ Liman

¹⁹ Ada

cânib-i yesâr-ı Şattü'l-arabın İrana ta'allukları ma'arûf olan 'aşâirin tasarrufunda bulunan arazisi mülkiyet üzere İran devletinin tasarrufunda olmasını Devlet-i Osmaniye kaviyyen ta'ahhud eder ve bundan başka Şattü'l-arabın denize mansab olduğu mahalden tâ tarafeyn hudûdunun iltihâkı mevzi'ine kadar nehr-i mezkûrede İran sefinelerinin serbesti-i tamâm üzere amed ve reft etmeye hakları olacaktır.

(üçüncü madde) işbu mu'âhede-i hâzır ile tarafeyn-i müte'âhhideyn arazi hakkında sâir iddi'âlarını terk etmiş olub madde-i sâbıkaya tatbiken devleteyn beyninde kat'-ı hudûd etmek için iki cânibden der'akab²⁰ me'murlar ve mühendisler ta'yînini ta'ahhud ederler.

(dördüncü madde) İki devlet-i 'azime-i mütevassıtının bin ikiyüz altmış bir senesi cemâziü'l-evvelisinde tebliğ ve tahrîr olunan ihtârât-ı dostaneleri kabûl olunmasından beri iki tarafa vaki' olan hasârât ve hem dahi te'hîr olundukları seneden beri ve merâ'i rüsûmâtı mes'eleleri 'adâlet üzere fasl ve ihkâk olunmak için iki cânibden der'akab me'murlar ta'yîn olunması tarafeynden karâr dâde olmuştur.

(beşinci madde) Firârî İran şehzâdelerinin Buruse'de²¹ ikâmet etdirilmesini ve mahall-i mezkûrdan guyûbetlerine ve İran ile murâvede-i mahfîyelerine ruhsat verilmeyeceğini Devlet-i Osmaniye va'ad eyler ve sâir firârilere Erzurum mu'âhede-i sâbıkası mücebince 'umûmen redd olunmaları Devleteyn-i Aliyeteyn taraflarından ta'ahhud olunur.

(altıncı madde) İran tüccarı emvâl-ı ticâretlerinin resm gümrüğünü emvâl-i mezkûrenin kıymet-i hâliye ve cârilerine göre nakden veya cinsen bin iki yüz otuz sekiz senesinde 'akd olunan Erzurum mu'âhedesinin ticârete dâir olan maddesinde mestûr olduğu vechle edâ eyleyeler ve mezkûr 'ahdnâmede ta'yîn olunan meblağdan ziyâde bir akçe mutâlebe olunmaya.

(yedinci madde) Memâlik-i Devlet-i Osmaniye'de kâin olan mahâll-i mubâreke-yi züvvâr-ı İraniyenin mu'âhedâd-ı sâbıka mücebince kemâl-i emniyet üzere her bir gûne ta'addiyatdan beri olarak ziyâret edebilmeleri için lazım gelen imtiyâzâtın icrâ olunmasını Devlet-i Osmaniye va'ad eyler ve hem dahi iki devlet-i İslâmiye ve tarafeyn teba'sı beynlerinde ber karâr olması lâzım gelen revâbıt-ı dostî ve ittihâzın te'kid ve istihkâmı murâdıyla züvvâr-ı İraniyenin memâlik-i Devlet-i Osmaniye'de cem'i imtiyâzâta nâil oldukları misillü sâir teba'a-i İraniye dahi imtiyâzât-ı mezkûreden behrever olmaları ve gerek ticâretlerinde ve gerek mevâd-ı sâirede her nev' zulm ve ta'addi ve hürmetsizlikden mahfûz olmaları için en ziyâde münâsib olan

²⁰ Arkasından

²¹ Bursa

vesâili istihsâl eylemesini ta'ahhüd eder ve bundan başka Mekke-i mükerreme ve Medine-i münevvereden mâ'adâ teba'a ve tüccâr-ı İraniyenin menâfi'-i ticâret ve himâyetleri için Memâlik-i Osmaniye'nin lâzım gelen cem'i mahallerine devlet-i İraniye tarafından nasb ve ta'yîn olunacak şebenderleri Devlet-i Osmaniye kabul edib mezkûr şebenderlerin mansab ve me'muriyetine şâyeste ve sâir-i düvel-i mütehâbe konsolosları hakkında câri olan kâffe-i imtiyâzât bunların hakkında dahi câri olacağını va'ad eder ve dahi Devlet-i Osmaniye tarafından memâlik-i İraniyenin lâzım gelen cem'i mahallerine nasb ve ta'yîn olunacak şebenderler hakkında ve İran memâlikine amed-şod²² eden teba'a ve tüccâr-ı Devlet-i Osmaniye haklarında İran devleti dahi mu'âmele-i mütekâbilenin kâmilen icrâsını ta'ahhüd eyler.

(sekizinci madde) Devleteyn-i 'Aliyeteyn İslâm-ı serhadde olan 'aşair ve kabâilin gâret ve sirkatlerini ref' ve def' ve men' etmek üzere tedâbir-i lâzimenin ittihâz ve icrâsını ta'ahhüd ederler ve bu husûs için münâsib mahallerde asker ikâmet edeceklerdir ve Devleteyn-i 'Aliyeteyn birbirinin arâzisinde vukû' bulunan gasb ve gâret ve katl misillü her nevi' harekât-ı tecâvüziyenin 'uhdesinden geleceklerini ta'ahhüd ederler sâhibleri ma'lûm olmayub münâzi' fi' olan 'aşâirin bundan sonra dâimi olarak ikâmet edecek mahallerini intihâb ve ta'yîn etmek husûsunu kendü irade-i ihtiyârına bir defa' havâle edeceklerdir ve tab'iyetleri ma'lûm olan 'aşâirin tâbi' oldukları devletin arâzisine duhûle cebr olunacağına karâr vermişlerdir.

(dokuzuncu madde) Mu'âhedat-ı sâbika ve husûsen bin iki yüz otuz sekiz senesinde Erzurum'da 'akd olunan mu'âhedenin işbu mu'âhede-i hâzıra ile mahsûsen tagyîr ve ilgâ olunmayan cemi' mevâd ve fusûlu işbu sâhifeye kelime be-kelime derc olunmuş gibi kâffe-i ahkâm **vukûtu(?)** ibkâ olunmuşdur ve iki Devlet-i Aliye beyninde karâr verilmişdir ki işbu mu'âhede mubâdele olunduktan sonra iki mâh veya kemter bir müddet zarfında devleteyn cânibinden kabûl ve imzâ olunub tasdiknâmeleri mubâdele kılınacaktır deyü bin iki yüz altmış üç senesi cemâziyü'l-âhiresinin on altıncı günü târihiyle müverrih-i tarafeyn murahhasları beyninde olunan temessüklerde muharrer ve mestûr olub mevâdd-ı mezkûre taraf-ı vâzihü'l-şeref şehriyârânemizden dahi işbu tasdiknâme-i hümâyûnumuzla te'yid ve tasdik ve kabûl olunmağın bundan böyle cânib-i ma'âli-menâkıb şehinşâhânemizden ve ihlâf nusef-i ittisâf mülûkânemiz taraflarından hilâfına cevâz gösterilmeyeceği misillü devlet-i müşarü'l-ileyhe ve gerek 'âkâbları câniblerinden dahi mugâyir-i hâlet vukû'ı tecvîz olunmayub dâima temhîd esâs-ı mevâlât ve teşyîd-i mebâni-i müsâlemet ve

²² Gidiş-Geliş

müsâfâta ri'âyet ve işbu nişân-ı hümâyûn ve 'ahd u dâd meşhûnımızın mazmûn-ı münîfi üzere 'amel ve harekete 'îtinâ ve dikkat olunması me'mûl ve meczûm-i padişâhânemizdir²³.

Metinlerin Değerlendirilmesi

A. I. Erzurum Antlaşması

I. Erzurum antlaşması giriş, esas konunun olduğu bölüm ve sekiz maddelik sonuç bölümlerinden oluşur. Metinde ilk olarak iki devlet tarafından, antlaşma yapmak üzere gönderilen, yetkililer tanıtılmıştır. Antlaşmanın giriş kısmında iki devlet de antlaşma şartlarına riayet ettikleri sürece dostlukları devam edecektir söylemini vurgulamaya çalışmaları antlaşmanın önemini göstermektedir. Antlaşma ile savaştan önceki sınırların geçerli olduğu, savaşta esir düşenlerin serbest bırakılıp iki ülkeden birini seçme hakkı tanınacağı karara bağlanmıştır. Son olarak da iki ülke arasında ki barışın her zaman devam etmesi için dua edilmiştir.

Antlaşmanın birinci maddesine göre, iki devlet birbirinin iç işlerine (özellikle Bağdat ve Kürdistan eyaletleri) karışmayacaklarına ve yaylak-kışlak yapan aşiretlerin durumuna dair antlaşmaya varmışlardır.

İkinci maddede ise Osmanlı ve İran devleti arasında en çok anlaşmazlığa yol açan konu olan hacılar ve zuvvarlar²⁴ ele alınmıştır. Osmanlı Devleti hacıları rahatsız etmeyecek ve gümrük vergisi olarak sadece hacıların yanlarında getirdikleri malların gerçek vergi değerini alacaklardır.

Üçüncü maddede sorun çıkartan iki aşirete değinilmiştir. Bu iki aşiret Haydaranlu ve Sibeklu aşiretleridir. Antlaşmanın yapıldığı sıralarda Osmanlı topraklarında ikamet etmekte idiler ve Osmanlı Devleti bu aşiretlerin sınır güvenliğini tehdit etmelerini engelleyeceğini taahhüt etmiştir.

Dördüncü maddede iki devletten birine sığınan kişilere yardım edileceği şarta bağlanmıştır.

Beşinci madde Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İran tüccarlarının malları altmış gün içinde sahiplerine iade edileceği kabul edilmiştir.

Altıncı maddede Osmanlı Devleti topraklarında vefat eden İranlıların mallarının sahipleri gelene kadar güvenliklerinin sağlanacağı konusunda anlaşılmıştır.

Yedinci maddede ise her iki devletten birer kişinin barış temsilcisi olarak görev yapacağı ve bu kişilerin üç yılda bir değişeceği konusunda anlaşmaya varılmıştır.

²³ *Muâhedât Mecmuâsı*, c: III, s.5-8.

²⁴ Şiiler'in kutsal saydığı yerlere gidenlere söylenir.

Son maddede bu şartların değiştirilmeden altmış gün içerisinde iki devletin onayından geçeceği yazılmıştır.

Antlaşmanın şartları incelendiğinde mezhep konusunun iki devlet arasında önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Mezhep, hem savaşların başlamasında hem de barışın sağlanmasında çok önemli rol oynamaktadır. İki devlet de İslam dinini bir barış dini olarak kabullenmekte ama söz konusu Sünnilik ve Şiiilik mezhebi olduğunda işin farklı bir boyutu ortaya çıkmaktadır.

Kürdan Antlaşması ve I. Erzurum Antlaşması'nda barış temsilcileri öngörülmüştür. Buradan, iki devletin kendi arasında bir sorun istemediği anlamı çıkarılabilir.

B. II. Erzurum Antlaşması

II. Erzurum Antlaşması dokuz maddeden oluşmaktadır. Antlaşmanın ilk maddesinin konusu iki devletin de birbirine maddi bir talepte bulunmayacağı ile ilgilidir. İran Devleti Zohab şehrinin batı tarafını Osmanlı Devleti'ne, Osmanlı Devleti de Zohab'ın doğu tarafını ve Kürend deresini İran Devleti'ne bırakacaktır.²⁵

İkinci maddede ise İran'ın, Süleymaniye şehrinden vazgeçmesi, bunun karşılığında da Osmanlı Devleti'nin Muhammere Limanı'nı, Hızır²⁶ Adası'nı ve Şattularab'ı İran Devleti'ne bırakması ve İran'ın gemilerini Şattularaba rahatça girip çıkarabilmesi şartları yer almıştır.

Üçüncü maddede iki devletin kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri yerlerden vazgeçmeleri ve en kısa zamanda sınırları belirlemek için mühendisler yollamaları karara bağlanmıştır.

Dördüncü maddede ise bu antlaşmanın imzalanmasına sebep olan savaşın iki devlette de yol açtığı zararların geciktirilmeden ödenmesi konusunda antlaşmaya varılmıştır.

Beşinci madde savaş sırasında taraflardan herhangi birine sığınanları konu almıştır. Osmanlı Devleti kendisine sığınan İran şehzadelerini Bursa'ya yerleştireceğine ve oradan başka bir yere gitmelerine ve İran Devleti'ne karşı gizli bir iş çevirmelerine izin vermeyeceğine dair söz vermiştir. Bunun dışındaki esirler ise karşılıklı teslim edilecektir.

Altıncı madde tüccarların vergilendirilmesi konusundadır. Bu maddede de I. Erzurum Antlaşması ölçü alınmış ve ikinci maddesi aynen kabul edilmiştir.

²⁵ Manuçehır Parsadust, *Zamineha-i Tarih-i İhtilafat-ı İran ve Irak*, Tahran 1365, 68-69

²⁶ Şehrin şimdiki adı Abadan'dır.

Yedinci madde iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Osmanlı Devleti hacılara ve züvvarlara eski imtiyazlarını geri verecek ve kutsal yerleri güven içinde ziyaret etmelerini sağlayacaktır. Diğer kısımda ise Osmanlı Devleti İran konsolosluklarını resmi olarak tanıyacak ve diğer ülkelerin konsoloslarına tanıdığı hakları İran konsoloslarına da tanıyacaktır (Mekke ve Medine hariç). Bunların karşılığında ise İran Devleti de Osmanlı konsolosluklarını tanıyacak ve diğerlerine tanıdığı hakları Osmanlı konsoloslarına verecektir.

Sekizinci madde sınırlarda gerçekleşen hırsızlıklar ve kaçak olarak yapılan giriş çıkışlarla alakalıdır. Bazı aşiretlerin kimlikleri belli, bazılarının ise belli değildir. Kimliği belli olanların ait oldukları topraklara geçirilmesi, kimlikleri belli olmayanların ise hangi devlete tabi olacaklarını seçme hakkı ile elde etmesi karara bağlanmıştır.

Dokuzuncu maddede ise I. Erzurum ve II. Erzurum Antlaşmalarının bütün şartlarına her iki devletin de uyma ve şartları uygulama zorunlulukları hükmü yer almıştır.²⁷

Sonuç

I. ve II. Erzurum Antlaşmaları Osmanlı ve İran Devleti arasında yapılmış olan en önemli antlaşmalardandır. Diğer antlaşmalarla kıyaslandığında her iki antlaşmanın da şartları daha açık ve nettir. İki devlet arasında her zaman sorun çıkartan en önemli meselelerden biri sınır meselesidir. Bu nokta da II. Erzurum Antlaşması daha da önem kazanmaktadır çünkü sınırları daha detaylı bir şekilde ele alan antlaşma, II. Erzurum Antlaşması'dır. Bir başka önemli konu ise kimliği belli olmayan aşiretlerdir. Bu aşiretlerin sınırları geçip geçmemeleri sorun yaratmıştır. II. Erzurum Antlaşması tüm bu sorunlara bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca sınırlar konusu görüşülürken İngiltere ve Rusya temsilcileri gözlemci olarak katılmışlardır.

²⁷ II. Erzurum Antlaşması'nın maddeleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Ali Asger Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, Tahran 1375, s. 209-211.

KAYNAKÇA

- ADEMİYET, Feridun, *Emir-i Kebir ve İran*, Tahran, 1362.
- ÂMİNİ, Alireza, *Tarih-i Revabıt-i Haricî-i İran az Kacariye ta Sukut-i Rıza Şah*, Tahran, 1382.
- Esnad-ı Güzide-i Siyasi-i İran ve Osmanî* (Devre-i Kacar), Defter-i Mütalaat-ı Siyasi ve Beynelmileli, Tahran, 1369.
- HİDAYET, Rıza Kulî Han, *Tarih-i Ravsatüs-Safa-yı Naseri*, Tashih Camşid Kianfer, Tahran, 1380, c. X
- MEHDEVİ, Abdolrıza Huşeng, *Tarih-i Revabet-i Haricî-i İran*, Tahran, 1379.
- MirzaMuhib Ali Han Nazim'ül-Mülk, *Ahidname-iDevleteyn-i İran veOsmanî*, İran MilliKütüphanesi, 1262, Dosya No: 814255.
- Muâhedât Mecmuâsı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, c: III, Ankara, 2008.
- NAFİSİ, Sayid, *Tarih-i İçtimai ve Siyasi-i İran der Devre-yi Muasır az Ağaz-ı Saltanat-ı Kacar ta Serancam-ı Feth Ali Şah*, Tahran, 1383.
- PARSADUST, Manuçehr, *Zemineha-yı Tarih-i İhtilafat-ı İran ve Irak*, Tahran, 1365.
- ŞEMİM, Ali Asger, *İran der Devre-yi Saltanat-ı Kacar*, Tahran, 1375.
- VAHİDNİA, Seyfullah , *Kararha ve Karardadha* (Devre-yi Kacar), Tahran, 1362.
- YILMAZ, Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İstanbul, 2006.